

Avrupa Komünizmi ile klasik Marksizm arasında Mehmet Ali Aybar*

Nail Satlıgan

1965 yılında ben, Ali Sami Yen Stadı'nda bir maç seyretmekten çıktığımda Mecidiyeköy'de bir kahvede bir propaganda konuşması yapılıyordu. Kemal Nebioğlu konuşmacıydı, o sırada milletvekili seçilmemişti, adaydı. O konuşma benim Türkiye İşçi Partisi'ne girmemde ve sosyalist olmamda belirleyici bir etki yaptı. Başlıktaki kavramlar, yeterince açık. Klasik Marksizmden ne anladığımı söyleyeyim: Marx, Engels, Lenin, Rosa Luxemburg ve Troçki çizgisi. Bunlardan çoğuna, yani Lenin ve Troçki hariç, Mehmet Ali Aybar'ın herhangi bir itirazı olmazdı. Son ikisi karşısındaki durumu, bence, bazılarının sandığı kadar belirli değildir. Bu konu üzerinde durmaya çalışacağım. Avrupa komünizmi konusunda, muhtemelen bilinen bir girişle başlayayım, hatırlatma kabilinden. Dünya sosyalist hareketinin çok küçük

---

*Kaynak: *Özgürleşmenin Sorunları, Mehmet Ali Aybar Sempozyumları 1997-2002, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul, Ekim 2003.

muhafif hareketler dışında Sovyetler Birliği ve in yanlısı görüşler arasında kutuplaştığı 1970’li yıllarda, Avrupa’da, özellikle resm komnst partilerinin en kütlesel boyutlara ulaşmış olanlarının merkezinde yeni bir akım belirdi. Bu partiler İtalyan Komnst Partisi, Fransız Komnst Partisi ve İspanyol Komnst Partisi idi. Enrico Berlinguer İtalyan Komnst Partisi’nin, Georges Marchais Fransız Komnst Partisi’nin, geçenlerde DP’yi ziyarette gelmiş olan Santiago Carillo ise İspanyol Komnst Partisi’nin lideriydi.

Avrupa komünizmi, gerek sosyalizm içinde ortaya attığı ve birçoklarının o sırada yeni sandığı teorik ve politik görüşlerle, gerekse temsil ettiği genişleme ve büyüme potansiyeliyle, hem sosyalizm içi tartışmalarda hem de uluslararası siyaset arenasında önemli bir yer işgal etti. Nedenleri, Marcuse’vari bir tabir kullanacak olursak, Sovyet Marksizminin başlıca tezlerine karşı bir hücumu içermesiydi. İkinci olarak, İtalyan Komnst Partisi İtalya’nın ikinci büyük partisiydi ve Hristiyan Demokratlar ile arasındaki mesafeyi kapatabileceği düşünülüyordu. Fransız Komnst Partisi de önemli bir oy potansiyelini temsil ediyordu. Fransız Komnst Partisi, her an Sosyalistlerle birlikte bir koalisyonla girebilirdi. Ayrıca İtalyan Komnst Partisi’nin İtalya’nın en büyük partisi haline gelme ihtimali de vardı. Bunlar NATO lkelerinin partileriydi ve dünya ve özellikle Avrupa, bir soğuk savaş yaşıyordu. Sonuç olarak Avrupa komünizmi, ister istemez yalnız sosyalizm açısından önemli bir yeni akım olmakla kalmadı, onun ötesinde dünya siyasetinin belirleyici, önemli aktörlerinden ya da öğelerinden biri hâline geldi. Avrupa komünizminin temel görüşleri, Sovyetler Birliği’ndeki kurumsal kalıpların, özellikle proletarya diktatörlüğünün reddini ve Sovyet modelinin başka biimlenişlerinin de reddini içermekteydi. Sosyalizme giden yol barışçı olacaktı, yani parlamenter demokrasinin kurallarına uygun olacaktı, ait olduğu toplumun ulusal özelliklerini ya da karakteristiklerini yansıtacaktı. Partilerin i hayatı Stalin’izleştirilecekti, yani de-Stalinize edilecekti, demokratikleştirilecekti. Bu, dünya siyaseti açısından baktığımızda, Sovyetler Birliği’nin dünya politikasındaki ağırlığında bir azalışı temsil etmekteydi. Çünkü sözgelimi İtalyan Komnst Partisi, ta başından beri, yani Avrupa komünizminin ortaya çıktığı ilk günden başlayarak NATO’yu kabul ediyordu. Yani “Biz iktidara geleceğiz - o iktidara gelme stratejisinin ne olduğuna şimdi değineceğim - ve İtalya, NATO yesi olarak kalmaya devam edecek. Biz NATO’nun sadık bir yesi olacağız” diyordu. Bu, soğuk savaş g dengesi açısından elbette Sovyetler Birliği’nin aleyhine bir faktördü. İtalyan Komnst Partisi’nin, İspanyollardan ve Fransızlardan farklı olarak kendine özgü bir iktidar stratejisi de vardı. Enrico Berlinguer’in adına bağlanan bu stratejinin adı “tarihî uzlaş-

ma” idi. Bunun anlamı, Hristiyan Demokratlar ile, yani İtalya’nın en büyük sağ partisiyle, ki bu aynı zamanda en Amerikancı partiydi, bir koalisyon halinde iktidara gelmek ve İtalyan kapitalizminin yapısal birtakım zaafalarını Hristiyan Demokratlar ile birlikte gidermeye yönelik bir stratejydi. Yani İtalya’yı modernleştireceklerdi.

Bu strateji başarısızlığa uğradı. Fransız ve İspanyol partileri, bu Sovyet olmayan ya da anti-Sovyet tavırda çok istikrarlı ve kararlı değillerdi. Birtakım zikzaklar çizdiler (özellikle Fransız partisi). Ama İtalyan partisi de Hristiyan Demokratlar ile olan farkı hiçbir zaman kapatamadı, tek bir seçim hariç. O da, tarihi uzlaşma stratejisinden vazgeçtikten sonra, Enrico Berlinguer’in ölümü üzerine. Sanıyorum, ölümün yarattığı bir sempati, duygudaşlık dalgasının sonucudur; üstelik bu bir Avrupa seçiminde oldu, ulusal seçimde de değil. Onun dışında, şu anda CHP’nin durumuna ya da daha önceki hükümetler sırasında SHP’nin ya da DSP’nin durumuna benzer şekilde iktidar bloğu içinde yer aldı. Bu arada devletin bazı fonksiyonlarının da taşıyıcısı hâline geldi. Sözgelimi Kızıl Tugaylar terör örgütünün bastırılmasında. Bologna’da bir hâkimle konuşmuştum. Bologna kızıl bir kent; iş uyuşmazlıklarına bakan, konuştuğum hâkim Komünist Partisi üyesiydi. Bunun yargıç tarafsızlığıyla bağdaşıp bağdaşmadığını sordum; kendisi, “bunu yadırgamadığını” söyledi. Avrupa komünizminin serencamı bu.

Şimdi 1968’de Türkiye’ye ve Aybar’a bakalım: 1968’e, yani Avrupa komünizminin ortaya çıkışından epey önceye. Avrupa komünizminin yıldızının parladığı dönem 1970’lerin ortasıdır. Dönemin TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar, partinin altı yıldır izlemekte olduğu (Kemal Nebioğlu katılır mı, bilmiyorum; Türkiye İşçi Partisi’nin gerçek kuruluş tarihi 1962’dir, ‘61 değildir) siyasal çizginin bir sentezini yaptı. Bu sentez, bizzat Aybar’ın yaptığı vurgulara uygun olarak “güler yüzlü sosyalizm” ya da “Türkiye sosyalizmi” olarak anılır oldu. Güler yüzlü sosyalizm, dünya Marksist literatüründe çok sık geçen “socialism with a human face”in - bunu kelimesi kelimesine çevirirseniz “insanî yüzlü sosyalizm” olur, yani Türkçede kulağa hoş gelmez - Türkçesidir. İnsan yüzüne de gerçekten gülmek yakışır, Yaşar Kemal’in söylediği gibi. Aybar’a göre Türkiye’ye özgü güler yüzlü sosyalizmin belli başlı ilkeleri şunlardır: demokrasi ile sosyalizmin madalyonun iki yüzü gibi olduğu, bu iki ilkenin ancak yatay örgütlenmeyle gerçekleşeceği ve emekçilerin yönetimde fiilen söz ve karar sahibi oldukları, ulusal bağımsızlığın sosyalizmin vazgeçilmez ilkeleri arasında bulunduğu. Bu ilkeler, dünya sosyalizmi bakımından da bir yenilik, bir ileri adımdı sanıyorum. Aradaki

benzerlik açık olduğu için Aybar'ın güler yüzlü sosyalizmini Avrupa komünizminin bir erken biçimlenişi olarak görenler çok oldu. Örneğin ben de Aybar'ın en önemli teorik eseri olan, fakat Uğur Mumcu'nun imzasını taşıyan söyleşi kitabında - burada felsefe var, diyalektikle pozitif bilimler arasındaki ilişkiler var, sosyalizm tarihi var; bu işin arkeolojisini yapanlar çıkarsa bu notlar belki bulunur, yayımlanır-Uğur Mumcu da, kitabın girişinde Avrupa komünizmiyle Aybar'ın görüşleri arasında bir paralellik kurar. Bu görüşte bir gerçek payı olsa da Aybar'ın düşüncesi üzerine Marksist düşünce tarihi açısından yapılacak bir tahlilin çok daha ayrıntılandırılması gerekir. Sosyalist hareketin stratejisi açısından kilit önem taşıyan bir dizi noktada Aybar ile Avrupa komünizmi arasında can alıcı farklar vardır. Özünde Aybar'ın sosyalizmi Avrupa komünizminden önemli bakımlardan farklıydı ve - kendi açımdan söylüyorum - daha ilerideydi. Birinci olarak, Avrupa komünizminin bütün stratejik yönelişi, tekelci burjuvazinin dışındaki burjuva kesimleriyle ittifak yaparak çalışan "ileri" bir demokrasiye geçmekti. Türkiye Komünist Partisi aracılığıyla Türkiye'ye de yansımaları oldu bunun. Aybar ise Türkiye'de millî burjuvazi ya da tarihî nedenlerle ilerici bir rol oynayabilecek bir bürokrasi olmadığında ısrarlı olmuştur, ta millî demokratik devrim-sosyalist devrim tartışmaları sırasında. Türkiye'de millî bir burjuvazi var mıdır? Aybar'ın cevabı: "Yoktur". Türkiye'de ilerici bir burjuvazi var mıdır? Aybar'ın cevabı: "Yoktur". Burjuvazi dışındaki toplumsal kategoriler açısından bakacak olursak, meselâ millî demokratik devrimcilerin iddia ettiği gibi ya da Hikmet Kıvılcımlı'nın iddia ettiği gibi, ilerici bir işlev yerine getirebilecek, devrimci bir rol oynayabilecek, emekçiler dışında bir kesim var mıdır? Örneğin bürokrasi, asker ve/ya da sivil aydınlar ya da gençlik? Aybar'ın cevabı "hayır"dır. Avrupa komünizmiyle bu çok önemli ve derin bir ayırmadır diye düşünüyorum.

İkinci nokta, Avrupa komünizminin, burjuvazinin bütünü ya da bir kesimiyle ittifak stratejisinin doğal bir uzantısı olarak yalnız kısa dönemli değil, uzun dönemli hedefi de, kapitalizmin aşılması değil, kapitalizmin yönetilmesinde solun ağırlığını artırmak olmuştur. Aybar ise kapitalizmin aşılması perspektifini hiçbir zaman terk etmemiştir. Yani her zaman sosyalizmi savundu, her zaman toplumun bütün sorunlarına tek çözümün sosyalizm olduğunda ısrarlı oldu. İşte son yapıtlarından bir tanesi de şu anlamlı başlığı taşıyor: *Neden Sosyalizm?* Bu 1989'da yayımlandı sanırım, yani Sovyetler Birliği'nin çökmekte olduğu bir dönemde. Sosyalizmin itibarının son derece düşük olduğu, Türkiye'de de sosyalizmin esamesinin okunmadığı bir dönemde koca bir kitabı, dünyanın ve Türkiye'nin gelişiminin sosyalizmi

eskisinden de daha gerekli hâle getirdiğini kanıtlamaya ayırdı.

Üçüncü nokta: bu da Avrupa komünizminin kapitalizmi sol bir perspektifle yönetme, Aybar'ın ise kapitalizmi aşma, sosyalizm yönünde aşma tercihinde olmalarının bir mantikî uzantısı. Avrupa komünizminin piyasa ekonomisine bir itirazı yoktur. Yani piyasa kategorilerinin aşılması, piyasanın yerini planlamanın alması gibi unsurları meselâ İtalyan Komünist Partisi'nin söyleminde, İtalyan Komünist Partili iktisatçıların önerilerinde görmüyoruz. Kapitalizmi ve piyasa ekonomisini modernleştirmektir esas perspektif. Aybar'ın ise bu konudaki görüşü açıktır: Piyasa kapitalizmin kaynak dağıtım mekanizmasıdır; sosyalist bir ekonomi planla yönetilecektir. Yani planla piyasa arasında bir çelişki olduğunu ve sosyalizmi kurmanın yolunun, piyanının alanını planlama lehine daraltmaktan geçtiğini yazar, yani bu konuda tereddütü yoktur Aybar'ın.

Son bir nokta: Avrupa komünizmi, Avrupa içi ve ötesi emperyalist bütünleşme kurumlarına karşı değildir. NATO örneğini verdim; İtalyan Komünist Partisi'nin Avrupa bütünleşmesi konusundaki tavrı da aynıdır. Aybar ise bütün siyasî kariyeri boyunca NATO'ya ve Avrupa Birliği'ne karşı çıkmıştır. Bunun örnekleri Kenan Somer'in yazısında yeterince var. Başından sonuna kadar, bir yurtsever olarak, bir antiemperyalist olarak NATO'ya karşı çıkmıştır. Bir sosyalist parti kurulması için yapılan toplantıyı hatırlıyorum. '80'li yılların ortasıydı. Konuşmasının çok büyük bir bölümünde, daha sosyalizm ve parti sorunlarına gelemeden, NATO'ya bağlı gemilerin Boğaz'ı nasıl kirlettiğinden son derece patetik, romantik bir şekilde bahsetti. Türkiye solunun son zamanlarda söyleminden fazlasıyla eksik ettiği NATO aleyhtarlığı Aybar'ın düşünce ve eyleminin daima ayrılmaz bir parçası olmuştur. Aybar'ın Sovyetler Birliği'ndeki Stalinci yozlaşmaya karşı yönelttiği eleştiriler ile bu ülkedeki "sol muhalefet" in, daha sonraki adıyla "uluslararası sol muhalefet" in eleştirileri arasında önemli paralellikler vardır. Yani ben, kendimi bu geleneğe bağlı sayan birisi olarak Aybar'ı okuduğumda bir ruh hâli örtüşmesi içinde hissediyorum kendimi. Aralarındaki temel ayrım proletaryaya diktatörlüğü karşısındaki tutumdur. Aybar'ın proletarya diktatörlüğüne, ilkesel olarak karşı olduğu yolunda yaygın bir kanı varsa da, Aybar'ın bu konudaki teorik görüşlerinden hareketle bu kanının doğru olmadığı gösterilebilir. Bunu, sanıyorum, yanlış anlamadıysam Kenan Somer'in yazısı da imâ eder. Ben burada açıklıkla söylüyorum. Neden? Proletarya diktatörlüğü nedir? Marx demiştir ki: "Paris Komünü" ne bakın, işte proletarya diktatörlüğü." Paris Komünü tipinde bir proletarya diktatörlüğünü Aybar reddetmez;

kendi sosyalist demokrasi anlayışının biçimlenişi olarak selamlar. Peki ama yaygın kanının temellerine gelelim. Aybar, “Kesinlikle biz seçimle iktidara geleceğiz, seçimleri kaybettiğimizde iktidardan ayrılacağız” demişti, yani demokratik bir sosyalizmi savunmuştu. Bu söylediklerinden, onun tasarladığı sosyalist siyasî sistemin aynı zamanda çok partili olduğu sonucu da çıkar, öyle değil mi? Peki, çok partili bir sosyalist demokrasi tasavvuru Aybar’ın, benim iddia ettiğim proletarya diktatörlüğü yandaşlığıyla bağdaşır mı? Bağdaşır; çünkü klâsiklere, teorik kaynaklara bakacak olursak ne demişler? “Bakın, Paris Komünü, işte proletarya diktatörlüğü”. Paris Komünü çok partili bir yapıydı. Eskilerden Troçki’yi, daha yakın geçmişten Mandel’in adlarını vereyim. Onlar da, Stalinizm eleştirisiyle demokratik, çok partili, burjuva partilerini, yani kapitalizmi savunan partileri de kapsayan bir proletarya diktatörlüğü teorisinin sentezini yapmışlardı. Aybar, sanıyorum bu sentezden haberdar değildi. Ben, aradaki bu mesafeyi bununla açıklamaya yatkınım. Peki, bunun nedeni neydi? Sonuç olarak Aybar’ın Marksist düşünce tarihi içindeki yeri Avrupa komünizmiyle ilişkilendirilecekse başlı başına Avrupa komünizminin değil, onun sol kanadının - birkaç isim vereyim: Nicos Poulantzas’ın, Fernando Claudin’in- öncüsüdür, yani Avrupa komünizminin sol kanadının bir öncüsüdür. Klasik Marksizm ve Leninizmle Aybar arasındaki mesafe, Aybar’ın içinde yetiştiği ve olgunlaştığı, Türkiye sosyalizminin oluşumunu belirleyen tarihî koşullarda TKP’nin yaratmış olduğu boşluğu, sansürcü gelenekte aranmalıdır. Bu görüşümün kanıtı Aybar’ın kaynakçalarındaki, en önemli teorik yapıtlarının kaynakçalarındaki semptomatik boşluklardır. Klâsik kaynaklar var burada, birtakım muhalif kaynaklar var; ama demin sözünü ettiğim özgürlükçü, demokratik, öz yönetimci, çoğulcu, çok partili, militarist olmayan, hem Marksist hem Leninist, ama anti-Stalinist bir Marksizm sentezinin en önemli teorik kaynakları yok.